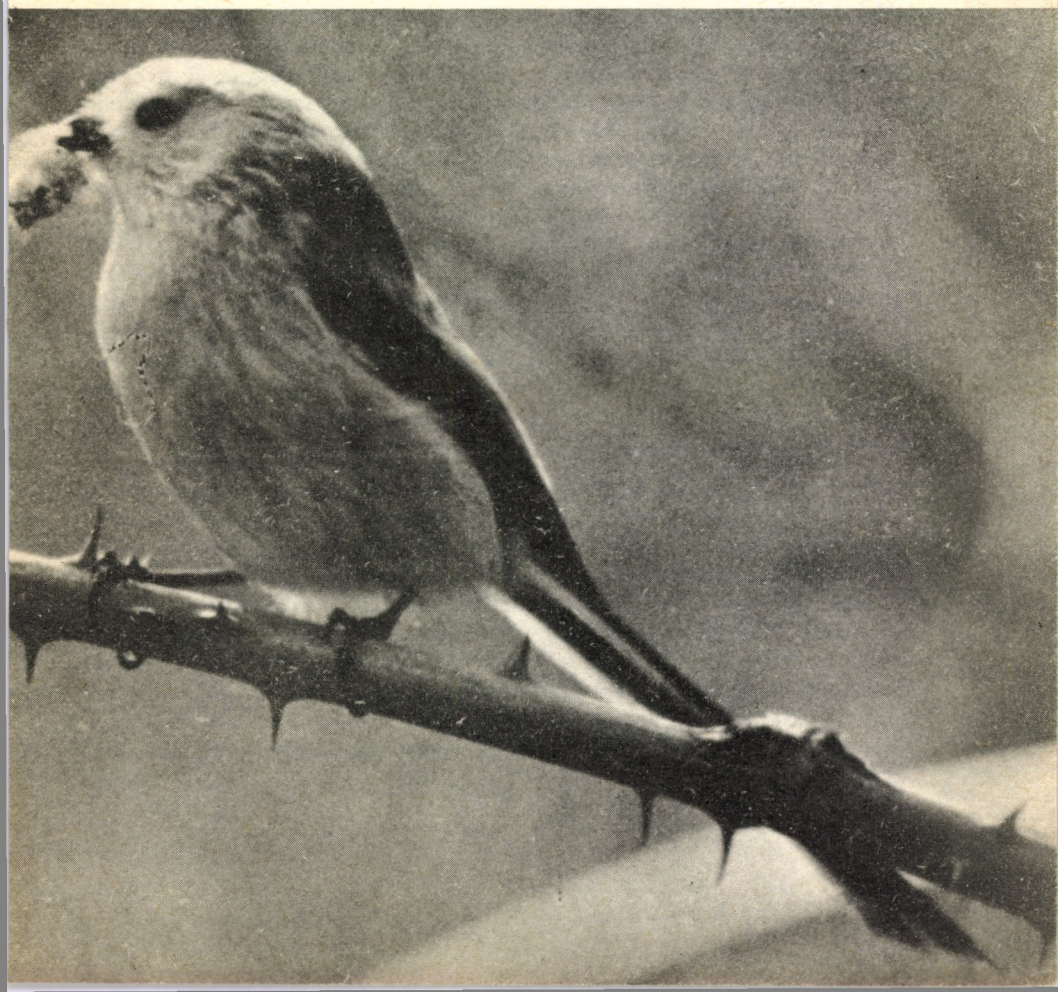

LEGKEDVESEBB MADARAINK

5.

az őszapó

Hosszú farkú apróságok

A madarászok és madárkedvelők túlnyomó többségének van egy vagy két kiválasztott kedvenc faja, esetleg csoportja, amelyet vagy amelyeket a többinél is jobban kedvel vagy amelyekkel tudományos céllal is foglalkozik. Vannak, akiket elsősorban a ragadozók érdekelnek, mások a baglyokra esküsznek, ismét mások számára a méltóságteljes reptű gémekek, a tavasszal tarka tollakkal ékes récék vagy éppen a hangosan gágogó nyári ludak a legkedvesebbek. A legnagyobb tábora mégis az énekesmadaraknak van. Nagyon sok ember számára ők jelentik a „madár” fogalom megtestesítőjét, de hogy a meglehetősen nagy és szeretőgazó csoporton belül hogyan oszlik meg az érdeklődés, hány „szavazatot” kapnának a cinegék, a fülemülék, a rigók vagy a vörösbegy, azt legfeljebb egy nagyon részletes felmérés dönthetné el. Ez tulajdonképpen nem is fontos. Azt azonban bizonyosra veszem, hogy kevés olyan hazai madárfaj akad, amely első pillantásra annyi szeretettel vegyes csodálatot váltana ki és amelyre annyira illenének a madárbarátoktól oly gyakran hallott „édes” vagy „aranyos” jelzők, mint éppen az őszapó. Ha egy-egy ilyen hosszú farkú, kicsit mindig borzolt fehér fejtollai közül csillogó sötét szemével bizalommal ránk pillantó madárka elének kerül, még az olyan emberek szeme is megakad rajta, akik egyébként vajmi keveset törődnek az erdők és mezők tollas lakóival. Ha akadna valaki, akit még meg kellene győzni a madárvilág szépségéről és kedvességéről, feltétlenül az őszapó bemutatásával kellene kezdeni. Ez a szelíd, bizalmas és nagyon kedves madár bizonyosan elnyerné mindenki tetszését.

Az őszapót feltűnően hosszú farka, rövid csőre és tiszta fehér vagy a szemén át fekete csíkkal díszített feje jellemzi. Válla rózsás árnyalatú vörhenyes, háta fekete, ez a szín a hát alsó felén rózsaszínesbe megy át. Szárnya feketésbarna, a karevezők széles fehér szegése az összecukott szárnyon is jól megfigyelhető. Faroktollai közül a középsők rövidebbek, feketék, a három szélső toll fehér szegélye és végződése repülés közben, különösen az elrugaskodás és leereszkedés pillanataiban jól látható. Az alsótest fehér, oldala rózsás árnyalatú, a mellen elmosódott barnásszürke foltokat találunk. A kifejlett madár hosszúsága 14 cm, súlya kb. 9 gramm. A vedlés a nyár második felére, júliusra, augusztusra esik.

Az őszapó egyike azoknak a madárfajoknak, amelyeket bárki bármikor könnyen felismerhet. Különösen hosszú farkuk az, amely félreismerhetetlenné teszi őket. Rendszerint sűrűn hallatott hangjukra figyelünk fel, ha feltűnnek valahol a közelben. Ezután már minden különösebb nehézség nélkül követhetjük őket és kísérhetjük figyelemmel az ágaikon keresgélő madarakat.

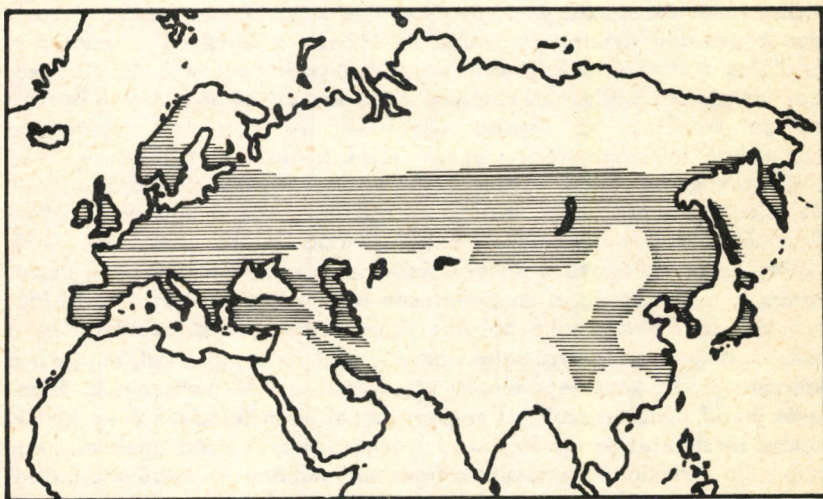
Cinegék? Vagy mégsem azok?

A magyar madártani szakirodalom éppen úgy mint például a népszerű, németből fordított Urania sorozat madaras kötete az őszapókat a cinegefélék (Paridae) családjába sorolja és azon belül mint nemzetséget (Aegithalos) különbözteti meg. Ezt azonban azok az alapvető viselkedéstanai különbségek, amelyek az igazi cinegék (Parus nemzetség) és az őszapók között fennállnak, s amelyre legutóbb Löhrl (1965) mutatott rá, erősen megkérdőjelezi és indokoltá teszi az őszapók külön családként történő besorolását. A Palearktikum madarairól szóló nagy munkájában már Vaurie (1959) is így tárgyalja az őszapókat. Nicolai (1971) az őszapók és függőcinegék közötti hasonlóságra mutat rá és felveti annak a lehetőségét, hogy az Aegithalidae családon belül őszapókat és függőcinegéket esetleg mint külön családok képviselőit lehetne tárgyalni. Különösen a kistermetű ázsiai őszapófajok mutatnak sok hasonlóságot a függőcinegékkel. Közeli rokonai még a papagálycsőrű cinegék, ezt a családot hazánkban a barkóscinege képviseli. Az őszapó egyébként valóban sok mindenben különbözik a cinegéktől. Az egyes párok például nem tartanak revirt (fajtársak ellen védett kultóterület), a fészeképítés munkájában hím és tojó egyformán részt vesz (a cinegéknél csak a tojó épít), gyors fiókanövekedés, a valamilyen okból szabaddá vált példányok rendszeres bekapcsolódása a fiókaetetésbe, a fajon belüli rendkívüli összetartás, a csapottság, a meglehetősen nagy mozgáskörzet a nyári időszakban is, a finom trillákból álló veszélyt jelző hang, ezenkívül az a tény is, hogy a táplálékot soha nem szorítják le az ujjakkal, mint azt a színcinegénél, kékcinegénél és közeli rokonainál megszoktuk. Ismeretterjesztő céllal készült kis sorozatunknak nem feladata ilyen kérdésekkel részletesebben is foglalkozni, fentieket csak azért említem, hogy felhívjam érdeklődő tagtársaink figyelmét néhány időszerű madártani problémára. De érdemes a dolgról beszélni azért is, mert így talán világossá válik, mennyire fontos lehet a legkülönbözőbb madárfajok alapos, minden apró részletre kiterjedő megfigyelése.

Angliától Japánig

A nálunk is honos őszapó – amelyet a rendszertannal foglalkozó kutatók 21 alfajra tagolnak – Eurázsia lakója. Mint azt a mellékelt térkép mutatja, Európában, Skandináviában magasra hatol észak felé, Ázsiában körülbelül a 60. szélességi fokig fészkel és elsősorban a középső tájakat népesíti be. Elterjedése keleten Japánig terjed, de Kelet-Ázsiában délebbre hatol.

A fehér fejű törzsalak Európa északi és keleti részén él, de a kétoldalt fekete csikkal díszített fejű példányok mellett hazánkban is találkozunk csaknem teljesen fehér fejű őszapókkal. Ezekre illik igazán az őszülő, fehér fejre utaló magyar elnevezés. Az *Aegithalos* nemzetséghez a nálunk is honos őszapó mellett a Himalájától egészen Burmáig, Kína déli és keleti részéig, illetve Tajvan szigetéig további négy faj tartozik. Ezeknek a farka sokkal rövidebb, ezért egyes szerzők külön nemzetségbe (*Aegithaliscus*) sorolják őket. A család két további tagja a *Psaltria* (egy faj Jáva szigetén), illetve a *Psaltriparus* nemzetség (két faj Észak-Amerika nyugati felétől Guatemaláig). A teljesség igénye nélkül csupán ennyit az őszapók kissé bonyolult rendszertanáról.

Fészeképítő művészek

Eldönteni azt, hogy melyik madárfaj építi a legszebb, a legművészeibb fészket, aligha lehetne. Már csak azért sem, mert egy ilyen „versenynél” feltétlenül szubjektív szempontok érvényesülnének. Lehet, hogy valakinek elsősorban a fecskék sárból készített otthona tetszik, mások a függőcinege hintázó remekművére esküsznek, de az sincs kizárva, hogy akadna olyan valaki is, aki a nádírigó vagy az énekes nádiposzáta otthonát találná a legszebbnek. Egy biztos: ha tárgyilagos zsüri ülne a képzeletbeli zöld asztalnál, az őszapó fészke valószínűleg előkelő helyezést érne el, sőt minden bizonnyal dobogós lenne.

Az elmúlt évtizedekben nagyon sok őszapó fészket láttam és csodáltam meg. Volt közöttük olyan, amelyet építői egy hármás ágvillába terveztek, akadt, amelyik lucfenyő lefelé hajló sűrű ágai között volt elrejtve, de olyan is, amelyik erdőszéli mélyút oldalában, az ott lógó vékony gyökerek és száradó kórók kusza összevisszaságában épült. Többször találtam vaskos akác vagy nyárfa villájában, közel a törzshöz, máskor bokros domboldalon, sűrű galagonyában, kökény, boróka vagy vadrózsa ágai között, esetleg a sűrű gaz közé rejtve olyan alacsonyan, hogy a fészek alja már-már a földdel érintkezett.

Gyakran figyeltem egy-egy fészek építését, naponta többször is megnéztem, mennyit haladtak vele, és a munka, majd később a kész remekmű mindig őszinte csodálattal töltött el. Ha én vennék részt az említett képzeletbeli bírálóbizottság munkájában, az őszapók teljesítményét biztosan aranyéremmel jutalmaznám.

Maga a fészek nyújtott zacskó alakú, arasznyi, mintegy 22–23 cm hosszú és 10 cm széles. Anyaga moha, hánccsarabkák, pókhálószővedék, a csészét finom, puha tollakkal bélelik. Ez persze a végére marad, először mindig a fészek alját készítik el és mint a kőművesek, fokozatosan haladnak felfelé. A cinegékkel ellentétben mindkét madár épít és mint táplálkozás közben, ilyenkor is állandóan együtt járnak. Teli csőrrel érkeznek a fészek közelébe, bokor ágára, alacsony fűcskákra, a száraz fű közül kimagasló karókra ülnek, azután egyikük oda-rebber és megkezdi a magával hozott építőanyag bedolgozását. Párja mohával a csőrében türelmesen várakozik s amikor társa végzett, helyet cserélnek és végül ismét együtt repülnek el.

Amikor a fészek csészéje már készen van, a hosszú farkú építőmester gyakran beleül a kis mélyedésbe és miközben csőrével a mohaszálakat, hánccsarabkákat igazítja, ide-oda forgolódik és testével is nyomja, formálja, hogy a későbbi belső részt kialakítsa.

A már beboltzott és felső részén bejáró nyílással ellátott fészket kívülről finom zuzmó és hancsdarabkákkal, kéregfoslányokkal, pókhálószövedékekkel fedik be és ezzel többnyire olyan tökéletesen álcázzák, hogy teljesen egybeolvad környezetével. A Zempléni-hegységben nyírfán talált fészket építői szép fehér kéregdarabkákkal „dekorálták”, a Kis-Balaton Diás szigetén egy öreg fűz ágvilájában épült fészkek kívülről alig látszott a sok finom, fűzfákról származó kéregdarabkától.

A fészkepítés számomra legbájosabb része a csésze bélelése, amihez az őszapó pár egy körülbelül 200 méter sugarú körből minden valamirevaló tollat összegyűjt. Gyakran több mint 2000 tollacska rejtőzik egyetlen fészkek belsejében! Ha pedig valaki részletesen megvizsgálná és azonosítaná őket, azt tapasztalná, hogy a környék szinte valamennyi madárfaja képviselt benne. Ezt a nagy tarka pihetollat például a fácánkakas veszíthette el valahol, azt a feketét a rigóktól „kérte kölcsön” az őszapó pár, a kicsi piros talán a vörösbegy mellényéről való, az a kékesen csillogó tollacska pedig még nem is olyan rég a fatör-

zseken szaladgáló csuszka hátát díszítette. Néha olyan nagy pihével a csőrükben érkeznek a kedvesen hívogató, cserregő madárcák, hogy szinte eltűnnek mögötte. Mintha csak valami tarka napernyőt tartának maguk fölé.

A kész őszapófészken végül már csak egy szűk bejárónyílás marad, amely mindig az építmény felső részén helyezkedik el. Külföldi adatok szerint ritkán előfordul a felül nyitott fészkek is, de ilyen esetben feltehetőleg a korábban elkészített és valamilyen okból elpusztult fészkek serkentette a madarakat arra, hogy otthonukat ilyen gyorsan „összecsapják”.

A bejárónyílásban gyakran egy nagyobb pihetoll van elhelyezve. Olyan ez, mint valami függöny, amely óv az avatatlan pillantásoktól, de valószínűleg arra is alkalmas, hogy a március végén még ugyancsak hűvös éjszakákon és hajnalokon a fészkek belsejét védje a lehűléstől.

Bizalmas madárcák

Nagyon sok olyan madárfaj él hazánkban, amely különösen érzékeny az emberi háborgatásra. Néha csak véletlenül ugrasztjuk le fészkeről a vadgerlét, amikor az erdőben vagy a parkban a bokrok között vágunk át s bár nyomban eltávoznak a környékről, a gyanakvó, talán túlságosan is óvatos madár mégsem tér vissza a fészkére. Sorsukra biza, pusztulni hagyja a tojásokat. Ez még akkor is lelkiismeretfurdalást okoz az igazi madárvédőnek, ha érzi, hogy vétlen a dologban és tudja azt is, hogy a gerlepár valahol a közelben gyorsan pótolja elhagyott fészekelját.

A vadgerle szélsőséges példa, de ugyanilyen csak éppen ellenkező előjelű az őszapóé. Ami persze nem jelenti azt, hogy ne vigyázzunk nagyon, ha fészkeket felfedezzük valahol. De ha szép csendben megállunk a közelben és úgy figyeljük a fészket építő vagy fiókáit etető madárpárt, semmi kárt nem okozunk, egyáltalán nem zavarjuk őket. A fészkekhez érkező őszapók ugyan eleinte alaposan megnézik bennünket – saját benyomásaim alapján sokkal inkább kíváncsian, mint nyugtalanul –, előfordul, hogy egész közelre szállnak hernyóval a csőrükben, néha szinte a kalapunkra ülnek, de néhány perc múlva, mint ha mi sem történt volna, folytatják megkezdett tevékenységüket. Ettől kezdve nyugodtan járnak táplálékért és érkeznek teli csőrrel a fészkekhez, ha nem változtatunk helyet és nem teszünk feltűnő mozdulatokat, számukra ettől kezdve láthatóan nem sokkal jelentünk többet, mint az a csenevész fácska, amelyik ugyancsak a fészkes bokor köze-

lében áll. Mondhatná valaki, hogy a fiókáit etető vagy a fészket építő madarat a kényszerítő ösztön hajtja, ha kell az ember közelébe. Hallja a fiókák kérő hangját s félelmét félretéve igyekszik megetetni őket. Ez sok madárnál valóban így van, de a természetüknél fogva bizalmas ösz-

apók ez esetben is kivételt jelentenek. Ezt bárki saját maga is megfigyelheti, ha ősszel vagy télen, tehát a költési időn kívül, kíséri figyelemmel az eleség után kutató őszapókat. Néha szinte karnyújtásnyira jött elém egy-egy peték és rovarok után kutató hosszú farkú madárka,

de bár egészen biztosan felismerte bennem az embert, nem látszott riadtnak és esze ágába sem jutott, hogy meneküljön. Csillogó szemével kicsit kíváncsian, kicsit csodálkozva nézett rám, aztán nyugodtan folytatta a keresgélést, mintha csak egy öreg, mohos fatuskót látott volna. Az őszapó valóban az a madár, amelyről semmi rosszat nem tételezne fel az ember. Kedves, szeretetre méltó lénye egész megjelenésében, viselkedésmódjában megnyilatkozik.

Földszinten és emeleten

Az őszapó egyike legkorábban fészkelő madarainknak. Kedvező időjárás esetén a csapatok már február második felében párokra szakadoznak és megfigyeléseim szerint a hó vége felé már a kiválasztott fészkelőhely közelében tartózkodnak. Sűrűn hallatott „szi-szi-szi” és jellegzetesen cserregő („cerr-cerr”) hangjuk alapján könnyű felfedezni őket, amikor pedig többször egymás után látjuk a párt csaknem azonos irányba, illetve onnan visszafelé repülni, szinte bizonyosra vehetjük, hogy megkezdtek a fészkek építését. Ezt egyébként a csőrükben tartott mohacsomócskák mindennél ékebben bizonyítják.

Hazánk középső és déli részein a párok többnyire március első felében kezdenek a fészkepítéshez. Budakeszi közelében például 1981. III. 9-én már hordta az anyagot egy pár, Tihanyban 1978. III. 16-án már kész fészket találtam, Budaörsön naplóm adatai szerint 1974-ben ugyancsak március 16-án félig kész fészkek, amelyet néhány nap alatt, március 21-ére teljesen beboltoztak. Az Északi Középhegységben, ahol márciusban gyakran még hó borít mindent, az őszapók is később költenek. Varga Ferenc tapasztalatai szerint Zagyvarózna környékén általában március derekán kezdődik a fészkelés, így például 1977–1983 között a még épülőben levő fészkeket legkorábban március 15–20. között találta. A lázbérci víztározó közelében 1974. III. 28-án találtam egy párt, amely még csak az alapozással végzett. Persze ilyen esetben előfordulhat az is, hogy a megkezdett fészkek valamilyen okból kifolyólag tönkremegy és a pár kénytelen újat építeni. Letépheti a fészkekalapot az erős szél, de tönkretehetik emberek vagy állatok is. Budakeszi környékén egy ízben a nyomok szerint vaddisznók váltottak át éjszaka azon az alacsony, út menti gazonon, ahol a megkezdett fészkek volt, és teljesen szétlaposták.

Tőlünk északabbra a fészkelés kezdete fokozatosan eltolódik, de azért az őszapó ott is a viszonylag korán költő fajok közé tartozik. Sten Bergmann, a neves svéd zoológus szerint például Stockholm közelében az

őszapók kedvező időjárás esetén március végén látnak neki a fészkek építésének, de hosszan tartó, kemény tél esetén ez az időpont április elejére tolódik át.

Az őszapó általában alacsonyan fészkel, de azért néha szokatlanul magasan is építhet. Magam a fészkek zömét 0,5–5,0 méter között talál-

tam, de például az a pár, amelynek Budakeszi mellett alacsony bokor ágain épített fészket szajkó tette tönkre, néhány nap múlva az onnan mintegy húsz méternyire kezdődő öreg tölgyerdő egyik szélső fájának csúcsába, sárga fagyöngybokorba hordta az építőanyagot. Varga Fe-

renc Zagyaróna környékén az évek során 134 őszapó fészket talált, melyeknek a talajtól mért magassága a következő volt (az első kategóriában négy fészket a talajon volt elhelyezve):

0– 1 méterig	54 fészket	40,3%
1– 2 méterig	39 fészket	29,2%
2–10 méterig	37 fészket	27,6%
10–15 méterig	4 fészket	2,9%

Északon, Svédországban a már említett zoológus, Bergmann szerint a fészkek átlagosan 5–10 méter között épülnek, mint maximális magasságot ő is 15 métert említ. A szakirodalomban azonban szerepelnek Európából 19–21 méter közötti adatok is.

Az őszapók a legsűrűbben a hajnali és reggeli órákban járnak a készülő fészkekhez. Dél felé nagyobb szünetet tartanak, néha órákra is abbahagyják a munkát, de a késő délutáni órákra ismét megélelnéülnek. Hirtelen beköszöntött kedvezőtlen időjárás, havazás, viharos szél akár több napra is megszakíthatja az építést és a párok csak az időjárás kedvezőbbre fordulása után folytatják azt. Zavartalan körülmények között a fészkepítés valamivel több mint két hétig tart, de elpusztult otthonukat hihetetlen gyorsan pótolják. Bergmann említ egy esetet, amikor a szajkó által szétdőlt fészket tulajdonosai nem egészen egy hét alatt újat építettek.

Segítenek a rászorulóknak

Amikor a viszonylag nagy, művészi kivitelű fészket már készen van, a tojó megkezdi a tojások lerakását. Naponta egy, sárgásfehér alapon vörhenyesen foltozott, apró tojással bővül a fészkealj (a tojások átlagos nagysága 14×11 mm), és a tojó, amikor már az utolsót is lerakta, néha már valamivel korábban, kotlani kezd. Az őszapó fészkealjja Közép-Európában általában 7–10 tojásból áll, Makatsch adatai szerint az első fészkealj általában 10–12, a második 6–7 tojásból áll. Kivételesen akadnak 14, de csupán 5–6 tojást tartalmazó fészkealjok is.

A kotlást csaknem teljes egészében a tojó végzi, bár egyes megfigyelők szerint időnként a hím is besegít. Nicolai szerint a kotlás ideje alatt a hím többnyire szintén a fészkekben éjszakázik.

A fészekben persze nincsen nagyon sok hely, különösen nem az olyan hosszú farkú madár számára, mint amilyen az őszapó. A tojó a kotlás ideje alatt kormánytollait elhajlítva, félig karikára görbítve tartja és ezek természetesen akkor sem egyenesednek ki nyomban, amikor rövid időre elhagyja a fészket, hogy némi táplálékot vegyen magához. Ha áprilisban vagy később a nyár folyamán olyan őszapót látunk, amelynek hosszú farka furcsán és szokatlanul oldalt görbül, biztosra vehetjük, hogy egy ilyen kotló madár van előttünk. Ha óvatosan a nyomába szegődünk, rövidesen elvezet bennünket a fészekhez, ahová néhány rovar és pók bekebelezése után sürgősen visszarepül.

A kotlási idő 12–13 nap, de a kelés után a tojó egy ideig még a fészekben marad, hogy a csupasz és magatehetetlen apróságokat melengesse. A fiókák azonban gyorsan fejlődnek és ha a szajkó vagy más ellenség nem jön közbe, néhány nap múlva már nincs szükségük a tojó melengetésére és mindkét szülő hordja az eleséget számukra. A madárpár akár a fészek építésekor, az etetés idején is mindig együtt jár. Egyszerre érkeznek a fészekhez, letelepednek a közeli ágra, majd egyikük a bejárathoz röptül, hogy az izgatottan hangoskodó fiókákat megetesse. Párja ezalatt egy közeli ágon ülve láthatóan nyugtalanul, ide-oda fészkelődve várakozik s alig repült el az etető madár a fészektől, nyomban ő is a bejáratnál terem. Az első időszakban az öreg madarak bebújnak a nyíláson és bent megfordulva ürülékkel a csőrükben ismét fejfel bújnak ki onnan. Később, amikor a fiókák már tollasodnak, valamennyien az ajtóhoz igyekeznek és az odaszálló öreg madarat már messziről 2–3 tágra nyitott sárga csőröcske várja. Ilyenkor persze lényegesen gyorsabban megy az etetés, az eleséggel érkező madár a fészek oldalába kapaszkodva dugja a táplálékot a fiókák torkába és máris odébb rebben, hogy helyet adjon türelmetlenül várakozó párjának. Miután mind a ketten etettek, szokott kapcsolatot tartó hangjukat hallatva együtt, egy irányba repülnek el.

A Budai-hegyekben és másutt azt tapasztaltam, hogy az egyes pároknak többnyire van egy-egy különösen kedvelt táplálékgyűjtő területe, amelyet rendszeresen felkeresnek. Ilyenkor mindig pontosan meghatározható útvonalon repültek el és természetesen ugyanabból az irányból érkeztek vissza teli csőrrel a fészekhez. A reggeli időszakban meglehetősen sűrűn, átlagosan 2–4 percenként fordultak és etették a mindig éhes csemetéket.

Nagyon kedves vonása az őszapónak az egymáshoz való hihetetlenül erős ragaszkodás. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy magányos őszapót gyakorlatilag soha nem láthatunk, a pár (költési időben) mindig együtt van, az ősztől tavaszig együtt járó kisebb-nagyobb csapatok

tagjai, esetleg a nyár második felében ugyancsak csapatosan kóborló fiatalok pedig még az éjszakát is együtt töltik sűrű lombú fák vagy bokrok ágain, ahol szorosan egymás mellé húzóva pihennek. Mintha csak összefonódott, egymásba karolt puha vattacsomók ülnének az ágon. Talán annak is néznénk őket, ha az alul árulkodóan lógó hosszú farktollak nem bizonyítanák egyértelműen, hogy pihenő őzapócsapat van előttünk. A fajon belüli szoros egyedi kapcsolatot, amely minden őzapóra egyaránt jellemző, az a nagyon gyakran megfigyelt jelenség bizonyítja a legszemléltetőbben,, amikor a fészket, fiókáikat veszített párok nyomban betársulnak a szerencsésebb szomszédhoz és ettől kezdve négyen nevelik azok fiókáit.

Szécinegéknél, kék cinegéknél, fülemülénél vagy vörösbegynél valószínűleg heves ellenállást, elkeseredett harcot váltana ki egy idegen pár váratlan megjelenése a fészek környékén. Nem így az őszapóknál, ahol mindez természetes, magától értetődő s az a pár, amelyik a szajkó vagy más állat jóvoltából családját veszítette, a szomszédos fészekből hallott kérő hangok alapján nyomban ismét gyűjteni kezdi az eleseget és máris repülnek, hogy etessék az éhes fiókákat. Előfordult már, hogy hat madár hordta a pókokat és a hernyókat ugyanabba a fészekbe s az ott nevelkedő fiókáknak igazán semmi okuk nem lehetett az ellátásra. Nicolai adatai szerint néha az első költésből származó fiókák is besegítenek később kelt testvéreik táplálásába.

Bergmann Stockholm közelében levő otthonába egy ízben egy fészekaljnyi őszapó fiókát hoztak, amelyeket ő friss hangyatojással (hangyabáb) kezdett nevelni. A doboz, amelyben a fiókák voltak, egy nyitott ablakú szoba közepén lévő asztalon állt. Egy őszapó pár, amely élelem után keresgélve átrepült a kerten, meghallotta az apróságok kérő hangját és azon nyomban etetni kezdett. Félelem nélkül repültek be az ablakon és ettől kezdve Bergmannak már semmi dolga nem akadt a fiókákkal. A véletlenül arra tévedt pár magától értetődő természetességgel „adoptálta” őket és amikor kitollasodtak, a tudós ablakán át repültek ki a kertbe.

Egész évben nálunk vannak

Őszapókkal minden évszakban találkozhatunk. Míg tavasztól a nyár második feléig – körülbelül márciustól július végéig –, azaz a fészkelési időszakban többnyire párban látjuk őket (kivételet képeznek a kirepült fiatalok, amelyek együtt maradnak), ősszel és télen csaknem mindig kisebb-nagyobb csapatokban figyelhetjük meg őket. Ilyenkor előfordul, hogy más fajú, de hasonló táplálkozásmódú madarakkal is társulnak és laza csapatokban együtt járják az erdőt szén- és kék cinegékkel, fakúszokkal. Nem szívesen repülnek nagyobb távolságokra, inkább fáról fára, ágról, ágra szállnak és úgy vonulnak az erdőszélen.

Az elmúlt években a Magyar Madártani Egyesület tagjai egyéb madárfajok mellett sok száz őszapót is meggyűrttek, de a visszafogott, azaz újból kézbe került példányok egyelőre csak azt bizonyították, hogy a mi őszapóink helyhez kötöttek, állandó madarak. Bár egy-egy őszapópár más apró madarakhoz viszonyítva a költési időben is meglehetősen nagy területen mozog, az őszi–téli időszakban a kóborló csapa-

tok vadászterületüket táplálékszerzési célból még tovább szélesítik. Kémény télen, főként a nagy havazások idején a bokrosokba, gázos vágásokba húzódnak, ahol könnyebben találnak eleséget, mint a teljesen kopasz faágakon.

A középhegységekben az őszapó csapatok jelentős része ilyenkor a védettebb völgyeket keresi fel és gyakran olyan helyeken, például kertekben is felbukkannak, ahol költési időben soha nem látjuk őket. A hazai állomány viselkedését teljes bizonyossággal csak a további és nagy mennyiségben végzett gyűrűzések tisztázhatják.

Gaston angliai megfigyelései szerint az ősszel és télen látszólag minden rendszer nélkül, ide-oda kóborló csapatok bizonyos területen belül maradtak és azt mint territóriumot védték más szomszédos csapatokkal szemben. Tavasszal az addig társasan mozgó őszapók fokozatosan párokra szakadoztak, de ha hidegebbre fordult az idő, újra kialakultak a csapatok. Az egy társasághoz tartozó madarak a gyűrűzések adatai szerint többnyire a kiválasztott és télen rendszeresen bejárt nagy territórium határain belül fészkeltek. Míg azonban a téli időszakban főként az erdőt járták, a költési időben a bokrosokat részesítették előnyben.

Hasonló megfigyelést végezhet bárki a hazai őszapó párokon is. A téli hónapokban a kóborló csapatok időnként az erdő belsejében is felbukkannak, bár ebben az időszakban is előnyben részesítik a nyiladékokat és a szegélyrészeket. Fészkeik azonban mindig bokrosokban, gázos vágásokban, erdőszélen, ritkás, ligetes helyen épülnek, az erdő mélyét elkerülik.

Ami a téli őszapó csapatok helyhez (territóriumhoz) kötöttségét illeti, az angliai, gyűrűzéseken alapuló megfigyelések adatai egyelőre csak támpontul szolgálhatnak számunkra, mert bár egyesületünk tagjai őszapókat is jelölnek, úgynevezett célgyűrűzéseket, különösen a téli időszakban, még senki sem végzett ezzel a fajjal kapcsolatban. Az pedig egyáltalán nem biztos, hogy a közép-európai populációk is a szigetországiakhoz hasonlóan viselkednek. Schlenker (Radolfzell) megfigyelései szerint például a Bódeni-tó környékén gyűrűzött példányokat is magukba foglaló csapatokat gyakran meglehetősen távol (egészen 100 kilométerig) ellenőrizték a jelölés helyétől. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a csapat tagjai állandóan és nagyobb vándorút alkalmával is összetartottak, másrészt száz kilométer akárhogy nézzük is, elég tekintélyes távolság egy állandónak ismert madárfaj esetében. De csak akkor, ha az állandó fogalmat nagyon is szűken értelmezzük. Mert ha csupán arról van szó, hogy ezek a madarak télen, amikor jóval kevesebb a táp-

lálék, alaposan kiterjesztik egyébként állandóan bejárt mozgásterületük határait, mégiscsak rendben van a dolog és az őszapót teljes joggal soroljuk az állandó madarak közé.

Gromadzki lengyelországi adatai szerint a tengerpart mentén jelölt példányok 500 kilométernyire is eltávolodhatnak.

Ezek után jelenleg csak azt állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy őszapókat Magyarországon az év minden szakában láthatunk. De hogy a téli csapatokban esetleg nincsenek osztrák, jugoszláv, vagy szlovák madarak, azt ma még legfeljebb csak találgathatjuk. A Madártani Egyesület megalakulása óta erősen fellendült madárgyűrző munka valószínűleg e téren is tartogat még meglepetéseket számunkra.

Az őszapó táplálékát

még alig vizsgálták. A távcsöves megfigyelés ennél a fajnál nem elegendő, egzakt eredményeket csakis a megfelelő módszerrel a fészeknél gyűjtött minták alapján nyerhetünk. Ha figyelemmel kísérjük az ágon keresgélő madarat, még távcsővel is csak azt látjuk, hogy itt is, ott is felcsíp valamit a levelekről, a gallyak hegyéről, de hogy mi volt az, ami olyan villámgyorsan eltűnt parányi csőrében, szinte képtelenség megállapítani. Gyakran láttam őszapót a levelekről gyors egymásutánban felszedni valamit és csak feltételezem, hogy ilyen esetben levéltetveket fogyasztott. A keresgélő madár azonban valószínűleg egyformán jó étvággal kebelezi be az apró pókokat, lepkéket, hernyókat, alkalmilag talán hangyákat is eszik és nyilván nem veti meg az elé kerülő petéket és bábokat sem.

Dr. Török János Nagykovácsi határában cseres-tölgyes erdőszelezen 1981-ben és 1983-ban május 1–10 között egy-egy fészeknél végzett táplálékvizsgálatok alapján a következőket állapította meg: az őszapó párok a legnagyobb számban pókokat, elsősorban karoló, gömb és kereszt-pókokat hordtak fiókáiknak, ez a teljes anyag 40⁰/₀-át képezte. Apró, 10–15 milliméteres hernyók alkották a táplálék 30⁰/₀-át, 10⁰/₀-kal szerepeltek a poloskalárvák (főként mezei poloska), 5⁰/₀-kal a kétszárnyúak (pl. legyek) és hasonló arányban a barna fátyolkák 4–5 milliméteres példányai. További 10⁰/₀-ot tett ki a fennmaradó zsákmánymennyiség, amelyben levéltetvek, pajzstetvek, hártvásszárnyúak és lepkék (néhány darab) kifejlett példányai szerepeltek. A teljes anyag 129 meghatározott zsákmányállatból állt.

Rövidke csőrével az őszapó elsősorban a hasonlóképpen apró, néhány milliméteres vagy annál is kisebb zsákmányállatokat szedi össze és csak

ezeket képes nyomban lenyelni. Ezt viszont olyan gyorsan és ügyesen csinálja, hogy többnyire még jó távcsővel sem lehet a röpke pillanat alatt megállapítani, mit is evett tulajdonképpen. Ha viszont nagyobb zsákmányra bukkan, például egy kövér bagolypillét talál valamelyik levél alatt, azt gyakran ügyesen az egyik lábával fogja meg, felemeli és aprókat csipeget belőle. Pontosan úgy, ahogy azt a rokon papagálycsőrű cinegék teszik hasonló esetben. A szárnyakat rendszerint leejti és azok kerelve hullanak a bokor alá. Ilyenkor, ha már végzett az evéssel, néha fejét félrefordítva néz utánuk, esetleg lejjebb is röppen néhány ággal és csőrét alaposan megtörölgetve csak azután indul ismét tovább a gallyak között.

Legnagyobb ellenségük a szajkó

Uttendörfer és munkatársai, akik a ragadozó madarak és baglyok táplálékvizsgálatai során óriási anyagot dolgoztak fel, 1952-ben megjelent második összefoglaló munkájukban az őszapóval kapcsolatban a következő adatokat említik: a leggyakrabban, 67 alkalommal, karvalytépésben találták, gyöngybagoly és macskabagoly köpetekből 4–4 ízben került elő, 1–1 esetben pedig vándorsólyom, erdei fülesbagoly és törpekuvuk tépésben, ill. köpetekben bukkantak őszapó maradványokra. Ezenkívül 55 olyan esetet említenek, ahol a „tettes” kiléte nem volt megállapítható.

Mielőtt azonban fentiek alapján pálcát törnénk a karvaly felett, még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy Uttendörfer kizárólag a baglyok és ragadozók táplálkozásvizsgálatával foglalkozott. A karvaly kétségtelenül sok apró madarat fog, zsákmányának összetétele azonban mindig az adott lehetőségekhez igazodik. Télen például a lakott helyek közelében elsősorban a verebeket, citromsármányokat, az etetők környékén a széncinegét, zöldikét, fenyőpintyket tizedeli, a költési időben zsákmánya a fészkelőhely környékének aprómadár-összetétele szerint alakul. Egészen biztos, hogy egyéb fajok mellett alkalmilag őszapókat is fog, de ez semmiképpen sem megy az állomány rovására. Az a pusztítás azonban, amit a túlságosan is elszaporodott szajkók és esetenként a szarkák az őszapók fészkeiben, tojásokban, fiókákban okoznak, már sokkal nagyobb súllyal esik a latba. A Budai hegyekben, ahol az őszapó viszonylag gyakori madár, legtöbbször már a tojásos fészket elpusztítják és ez még akkor is jelentős veszteség, ha tudjuk, hogy az őszapó pár rövidesen új fészek építéséhez kezd a közelben. Miután ez a kis madár egyike a legkorábban költő énekesmadár fajoknak, és tavaszi fészekrakása idején a még lomb nélkül álló bokrok nem nyújthatnak

megfelelő védelmet a fészek számára, a mindenre figyelő szajkónak viszonylag könnyű dolga van. Valószínűleg közrejátszik ebben az is, hogy míg például az ugyancsak korán fészkelő feketeigónál vagy a valamivel később költő vörösbegynél csak a tojók dolgoznak és a bokrok között meglehetősen rejtve szállítják a mohacsomókat és fűszálakat, az őszapók párban járnak és ráadásul állandóan tartják a kapcsolatot, „beszélgetnek” egymással. Bár bizonyítani nem tudom, meggyőződésem, hogy különösen az őszapófészkekre specializálódott szajkók nagyon jól ismerik ezt a jellegzetes hangot, amelynek alapján igazán gyerekjáték lehet számukra a fészek felfedezése. Budakeszi környékén az ott sajnos meglehetősen gyakori szarkákat is gyakran megfigyeltem, amint a Vadaspark közelében levő úgynevezett pihenőerdőben a bokrok között bujkálva kutattak fészek után. Varga Ferenc a Zagyvaróna környékén kifosztott őszapófészkeket 85⁰/₀-ban a szajkó rovására írja és nem hiszem, hogy sokat téved. Legalábbis általánosságban nem.

Lehmann az őszapófészkek rendszeres kifosztójaként említi még a mókust, és ahol ebből a kedves rágcsálóból kicsit több van a kelleténél, ez valószínűleg így is van. Magam Badacsonyban figyeltem meg a mókust az őszapófészkek mellett, miközben a két öreg madár kétségbeesetten repkedett körülötte. Akkor elijesztettem onnan, de nem tartom kizártnak, hogy később mégis visszamerészkedett, mert a fészket néhány nap múlva szétdúlva találtam.

Varga Ferenc megfigyelései szerint néha a mogyorós pele is elfoglalja az üres őszapófészket. Ez az éjszakai életmódú sárgásbarna bundájú állat egyébként bokrok alacsony ágain maga készíti el gömb olakú, fűszálakból és más növényi részekből álló fészket, de ezek szerint nem idegenkedik attól sem, hogy a dolog kényelmesebb oldalát választva egyszerűen beleüljön a már kész és ráadásul nagyon puha és nagyon meleg fészekbe. A Mátra északi oldalán és Gödöllő környékén több ízben találtunk erdei peléket, amelyek viszont fekete- és énekes rigók fészkeit alakították át, boltozták be levelekkel a maguk számára.

A fentiekén kívül természetesen számos alkalmi ellensége akad az őszapóknak, a fészekben ülő fiókáknak és öreg madaraknak egyaránt. Az alacsonyan levő fészkeket a legkülönbözőbb emlősök foszthatják ki, de mint ezt számos példa is bizonyítja, az erdei sikló is megtalálja őket és egyenként nyeli el a bejárányíláson át kiemelt fiókákat. Nem közömbös az erdészeti munka sem, hiszen például a tarvágások helyén keletkező természetes felújulások nagyszerű fészkelőhelyet kínálnak, ugyanakkor a költési időben is végzett termelés rengeteg fészek pusztulását jelenti (őszapókon kívül persze sok egyéb madárét is!)

Előretékinve

Az őszapó ma szerencsére már gyakori madár hazánkban, amiben magas pusztulási arányát is ellensúlyozó nagy szaporaságának bizonyára jelentős szerepe van. Emellett kétségtelen az is, hogy napjainkban nagyon sok olyan élőhely létesül, amelyben az őszapók viszonylag kedvező körülmények között élhetnek, szaporodhatnak. Ezt pedig kevés madárfaj mondhatja el magáról. Bár nagyon sok helyen intenzíven és sajnos a költési időben is irtják a bokrosokat, az őszapó egyik fő fészkelőbiotópját, a meglevő és általában kevéssé háborgatott, galagonyával, vadrózsával borított domboldalakat, az egyre nagyobb területű tarvágások helyén jelentkező, dzsungelt idéző természetes felújulások, a folyóárterek, bokros vágások mind, mind megannyi fészkelőhelyet kínálnak.

Az őszapó soha nem megy az erdő belsejébe, csakis akkor, ha ott tisztásokat, nyiladékokat, elbokrosodott vágásterületeket talál. Ezekben pedig, legalábbis egyelőre, szerencsére nincs hiány. Így anélkül, hogy távolabbi jóslásokba bocsátkoznánk, azt mondhatjuk, hogy legalábbis egyelőre nincs nagy veszély őszapóék házatáján. Legfeljebb a szajkók és szarkák számát kellene apasztani, mert a fent említett élőhelyek számukra kitűnő vadászterületet, terített asztalt jelentenek. Amelyik asztalon nagyon gyakran sajnos éppen a kora tavasszal fészkelő őszapók jelentik az egyik fogást.

Kedves Madárbarát!

Ismeretterjesztő füzetünkben legkedvesebb madaraink egyikéről, az őszapóról ejtettünk néhány szót. Ne feledje azonban, hogy erdeinkben, kertekben, parkokban még sok más énekesmadár él. Ha szeretné még jobban megismerni őket, ha szeretné tudni, mit tehetne érdekükben, jöjjön közénk, legyen tagja a Magyar Madártani Egyesületnek. Legfontosabb célkitűzésünk, hogy minden hazai madárbarátot magunk köré tömörítsünk. Minél többen vagyunk, annál többet tehetünk madaraink gyakorlati védelme érdekében.

Központi irodánk és postacímünk:

Magyar Madártani Egyesület, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 48.

Írta: SCHMIDT EGON

Fotók: BÉCSY LÁSZLÓ és PÉCHY TAMÁS

Címlapterv: MURAY RÓBERT

Grafika: BUDAI TIBOR